

Frans Jacobs

OP ZOEK
NAAR
PROUST

ISVW UITGEVERS

Inhoud

Inleiding	7
Toegift. Inhoud van <i>À la recherche du temps perdu</i>	12
I Wie is die Marcel toch?	15
De auteur, de held en de verteller	
II Van uitstel komt kunst	27
Tijd volgens Proust	
Uitstelgedrag	27
Bergson in de <i>Recherche</i>	29
Proust en Bergson; <i>temps</i> en <i>durée</i>	32
Proust over <i>la durée</i>	34
De verbrokkelde tijd	36
De teruggevonden tijd: de protagonisten en de kijk van de verteller erop	43
De teruggevonden tijd: de held en de verteller	46
Opnieuw uitstelgedrag	50
Tijd en eeuwigheid	52
Besluit: Baudelaire	54
III Oertaal	57
Proust en de muziek	
Muziek in het leven van Proust	58
Componisten in de <i>Recherche</i>	60
De sonate van Vinteuil en Swann: muziek als dwaalweg	63
Het septet van Vinteuil en de verteller: hoe het wel moet	67
Proust en Schopenhauer	72
IV Vreemde avonturen en ambities	77
Lezen volgens Proust	
Het lezen van de jonge Marcel	78
Het lezen van Françoise en van Mme Verdurin	81
Lezen volgens <i>Sur la lecture</i>	83
Lezen in <i>À la recherche du temps perdu</i>	85

V Op zoek naar de verloren kus	91
Proust over liefde en vriendschap	
Liefde	91
1. <i>Afstand schept nabijheid</i>	93
2. <i>Jaloezie verhoogt haar aantrekkelijkheid</i>	96
3. <i>Zij blokkeert zijn pogingen om haar te doorgronden</i>	98
4. <i>In zijn dagdromen biedt zij geen weerstand</i>	100
5. <i>Nabijheid schept afstand</i>	102
6. <i>Hij heeft geen idee hoe hij haar moet benaderen</i>	103
7. <i>Wat in de liefde noodzakelijk lijkt, is slechts toevallig</i>	104
8. <i>Wie jou echt liefheeft omwille van jezelf, moet jij ongelukkig maken</i>	107
Besluit	108
Vriendschap	111
VI Uitzicht op de Eiffeltoren	119
Het Parijs van Proust	
Parijs in <i>Un amour de Swann</i>	123
<i>Quai d'Orléans</i>	123
<i>De Rue La Pérouse (thans Rue Lapérouse)</i>	123
<i>Het Maison Dorée</i>	124
<i>Het Bois de Boulogne</i>	126
<i>Jardin du Luxembourg</i>	126
<i>Parijs en Combray</i>	127
Het Parijs van Marcel/de verteller	128
<i>De Champs-Élysées</i>	128
<i>Het Bois de Boulogne</i>	131
<i>De faubourg Saint-Germain</i>	134
<i>Het Parijs van Sodome et Gomorrhe</i>	137
Besluit	139
Toegift: wandelingen door het Parijs van Proust	140
<i>Langs de Seine</i>	141
<i>Champs-Élysées en omgeving</i>	143
<i>Auteuil en het Bois de Boulogne</i>	147
<i>Diversen</i>	151

VII Woede, Jaloezie, Nieuwsgierigheid, Nijd, Haat, Smart, Trots, Ontzetting en Liefde	155
Emoties bij Proust	
Woordfrequentie	155
Omschrijving van emoties	156
Emoties en verlangens in <i>À la recherche du temps perdu</i>	157
Dromerijen	166
Verveling	179
Besluit	185
VIII Fonkelende ogen	187
Proust en vreugde	
Oppervlakkige vreugde	188
Woordeloze vreugde	190
Matige vreugde	192
Ware vreugde	195
Besluit	200
IX Schijnbare ernst en diepe ironie	203
De humor van Proust	
Komische vergelijkingen	203
Komische figuren	207
Komische scènes	210
Komische elementen in tragische contexten	213
Wat is humoristisch?	219
Ironie en parodie	223
X Hoeveel kathedralen blijven er niet onvoltooid?	225
De structuur van <i>À la recherche du temps perdu</i>	
De door de auteur bedachte structuur	225
De structuur voor de verteller	237
De structuur voor Marcel	240
Besluit	247
Noten	249

Inleiding

Met de populariteit van Prousts *À la recherche du temps perdu* is het vreemd gesteld. De meesten hebben het niet gelezen, al hebben ze er veelal wel van gehoord. Wie ervan gehoord heeft zonder tot lezen te zijn gekomen heeft ook gehoord dat het boek vrijwel onleesbaar is en dat het veel te lange zinnen bevat. Een flink aantal mensen is wel begonnen het te lezen, misschien omdat ze dat aan hun stand verplicht zijn, maar is na kortere of langere tijd afgehaakt. Sommigen wijten dat aan zichzelf. Het heeft hun ontbroken aan geduld, uithoudingsvermogen of christelijke deugd. Menigeen geeft het boek zelf de schuld: het is onleesbaar, gaat nergens over, is te intellectualistisch. Ze bevinden zich dan in het gezelschap van redacteurs van uitgeverijen waaraan Proust in 1912 en 1913 het manuscript van het eerste deel van de *Recherche* (de benaming die ik voortaan korthedshalve zal gebruiken) aanbod. Fasquelle weigerde het, omdat een redacteur na het lezen van meer dan 700 bladzijden nog steeds geen enkel idee had waarover het eigenlijk ging en waartoe het moest leiden. Ollendorff wilde er niets van weten omdat ze daar niet begrepen hoe je dertig pagina's kunt besteden aan een meneer die zich keer op keer in zijn bed omdraait alvorens in slaap te vallen. Bij La Nouvelle Revue Française lag op een kwade dag het manuscript op het bureau van de later beroemd geworden schrijver André Gide. Zijn oordeel was zo negatief dat de uitgeverij niet eens een fatsoenlijk rapport liet redigeren, maar het manuscript zonder commentaar retourneerde.¹ Grappig is dan dat diezelfde Gide een paar maanden later tot het inzicht kwam dat hij de plank helemaal had misgeslagen, en de rest van zijn leven besteedde aan betuigingen van schaamte wegens zijn eerdere gebrek aan oordeelsvermogen. Begin 1914 schreef hij Proust een brief waarin hij zijn aanvankelijke negatieve oordeel betreurde, en hij prees vanaf die tijd het werk de hemel in. In november 1913 verscheen het eerste deel bij Grasset, op kosten van de auteur. Een paar maanden later verklaarden zowel Fasquelle als La Nouvelle Revue Française zich alsnog bereid om de rest van de *Recherche* uit te geven.



Nog een vergissing van Gide

Inmiddels zijn we terechtgekomen bij de laatste categorie lezers van Proust: ze hebben het boek gelezen en zijn eraan verslingerd geraakt. Al met al vallen degenen die zich over Proust uitlaten uiteen in de twee groepen die we ook van de toehoorders van Jezus kennen: ze zijn ofwel voor hem, ofwel tegen hem, en velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren.

Nu ben ik niet te beroerd om de tegenstanders een beetje gelijk te geven. Proust houdt inderdaad van ellenlange zinnen. Hij gebruikt weinig signaalwoorden, waardoor het een hele klus is om zijn soms overdadig lange alinea's te doorgronden. Proust veronderstelt dat de lezers een flinke culturele bagage met zich mee torsen en dat ze iedere verwijzing naar een literair werk, een schilderij of een historische gebeurtenis meteen kunnen thuisbrengen. De figuren die in het boek voorkomen, verrichten wel het een en ander, maar erg opzienbarend is het veelal niet, zodat er voor de gehaste lezer weinig te beleven valt. De structuur van sommige delen van de zevendelige cyclus is tamelijk onduidelijk. Een vergelijking tussen de karakters van twee adellijke families blijft maar duren en is nogal langdradig. Soms, vooral tegen het eind van de cyclus, krijg je de indruk niet meer te maken te hebben met een roman, maar met een filosofisch of quasi-filosofisch betoog. Verklarende noten zijn door dat alles onontbeerlijk, en met het verlopen van de tijd neemt de behoefte daaraan toe.

Maar wie een beetje doorbijt, wordt rijkelijk beloond. Wat staat hem of haar te wachten? In de eerste plaats gaat zijn omgeving er anders uitzien. Dingen die de gewoonste zaak van de wereld zijn geworden, ondergaan een metamorfose: door de manier waarop Proust erover spreekt openbaren ze een grote rijkdom en schoonheid. Dat geldt bijvoorbeeld voor zijn natuurbeschrijvingen. Hij zegt nooit dat iets ‘mooi’ is of ‘indrukwekkend’, maar doet zijn best om adequate en tevens originele bewoordingen te vinden. De geboorteplaats van Prousts vader, een stadje zoals er duizenden zijn, neemt mythische proporties aan. Elders verandert een Frans plaatsje bij avondlicht in een sprookjestaferaal. Loopjongens in een hotel worden beschreven als figuren uit een drama van Racine. Op een morsige binnenplaats in Parijs rijden hoog-adellijke personen rond in hun koetsen, alsof ze bij hun kastelen verwijlen. Vrouwengestalten die bij een rijtoer door een donkere straat opdoemen en weer verdwijnen, worden symbolen van eeuwige schoonheid. De dienstmeid Françoise blijkt een fossiel te zijn van de oeroude Franse cultuur en haar doodsimpele taal bevat linguïstische schatten. Bij Proust is het gewone buitengewoon, kunnen we zeggen.

In de tweede plaats ondergaat ook de lezer zelf een metamorfose. Ik wil dit toelichten met een verwijzing naar de *Erlebnisesellschaft* (de maatschappij der belevenissen) van de Duitse socioloog Gerhard Schulze. In zo’n samenleving zijn de meeste mensen niet georiënteerd op waarden die hen overstijgen en het benaderen waarvan enig geduld en enige inspanning vergt, maar op subjectieve belevenissen die zich hier en nu opdringen. Toen het gelijknamige boek van Schulze verscheen (1992) was de smartphone nog niet uitgevonden en had de selfie nog niet haar intrede gedaan, maar die zouden er ongetwijfeld een prominente plaats hebben ingenomen. Het valt te verwachten dat in de *Erlebnisesellschaft* steeds minder ruimte is voor boeken als die van Proust. Maar dat heeft een hoogst aangename keerzijde: zijn werk is een uitstekende remedie tegen de schaduwkanten van de *Erlebnisesellschaft*. Je hoeft niet meer amechtig op zoek te gaan naar allerlei leuke belevenissen die aan je trekken of tegen je aan duwen, maar laat je gezeggen door iets van een weergalozes schoonheid en diepgang. Het duurt even voordat dat tot je doordringt, maar dan ben je ook een ander mens geworden.

Maar ook iemand die nu nog met volle teugen de geneugten der *Erlebnisesellschaft* smaakt, kan in de derde plaats overwegen dat hij daartoe met het ouder worden steeds minder bij machte zal zijn. Zullen allerlei wensen van hem steeds meer onvervulbaar blijken te zijn? Dan zal hij zijn voordeel kunnen doen met een van de diepste inzichten van de *Recherche*, dat de onvervulbaarheid van onze grootste verlangens het leven zin geeft doordat we

zo de schoonheid ontmoeten, want schoonheid bestaat volgens Proust juist in het waarden van het voorbijgaande. Dat is nu misschien een schrale troost, maar als die gedachte je straks vreugde kan schenken, kun je er ook nu al je voordeel mee doen. Het is wel de ietwat getemperde vreugde van de melancholie.

Men denke nu echter niet dat de *Recherche* alleen maar een melancholische toon aanslaat. Vaak gaat het er uiterst vitaal aan toe, bijvoorbeeld wanneer Proust de dwaasheid van mondaine gelegenheden en gesprekken aan de kaak stelt. Dat levert menige vermakelijke scène op. Hij is ook een meester in het trekken van vergelijkingen, die vaak heel geestig zijn, en in het geven van ironisch commentaar op gewichtigdoenerige liederen. De personages die in de *Recherche* figureren zijn meestal heel pittoresk, met uitzondering overigens van de held ervan, die een tamelijk non-descripte figuur is die vaak niet meer lijkt te doen dan de mensen in zijn omgeving te bespioneren.

Maar inderdaad: wie zich voor het eerst aan de *Recherche* waagt, heeft een tamelijk lange weg te gaan vooraleer zich erdoor te laten meeslepen. (Men kan zich troosten met de gedachte dat Dante ook niet in het paradijs is gearriveerd zonder eerst in de hel rond te hangen en amechtig de louteringsberg te beklimmen.) Zonder de hulp van enig commentaar raak je niet gemakkelijk thuis in de *Recherche*. Veel lezers hebben de behoefte voelen opkomen om ook zelf commentaar toe te voegen, in de hoop meer greep te krijgen op de tekst door eigen gedachten erover te ontwikkelen. Daardoor is inmiddels een uitgebreide Proust-literatuur ontstaan die niemand meer in zijn eentje kan overzien.

Het Nederlandse taalgebied is met Proust-literatuur tamelijk karig beëindigd. Het kost zelfs de grootste moeite om vertalingen van de complete *Recherche* te pakken te krijgen, zodat je haast gedwongen wordt om je te behelpen met het Frans. Heel onlangs heeft Maarten van Buuren bij ISVW Uitgevers wel een boek gepubliceerd met de titel *De essentie van Proust*, dat vooral een weergave bevat van het vele dat in de zeven delen van de *Recherche* zoal aan de orde komt. Dat is heel nuttig, ook omdat het me ontslaat van de plicht om het in mijn eigen boek te doen en breedvoerig de gebeurtenissen en personages te schetsen die erin voorkomen. Ik kan me bijvoorbeeld beperken tot de vermelding dat Françoise de dienstmeid is van de familie. Commentaar geeft Van Buuren natuurlijk ook, maar de nadruk ligt duidelijk op de samenvatting. In mijn boek is het precies andersom. Ik stel een aantal thema's aan de orde die in de *Recherche* in verschillende contexten een belangrijke plaats innemen en probeer daar de gemeenschappelijke kern van op te sporen.

Zo is er het belangrijke thema van de liefde, dat Proust bespreekt aan de hand van onder meer de liefde van Swann voor Odette, van de puber Marcel voor Gilberte en van de volwassen geworden Marcel voor Albertine. Welke beeld van de liefde doemt er in die passages op en waarom doet Proust het op die manier? Zoiets doe ik ook in verband met de thematiek van de tijd, van de muziek, van het lezen, van de vriendschap, van de betekenis van Parijs, van emoties in het algemeen en de vreugde in het bijzonder; ik besteed zelfs een hoofdstuk aan het humoristische karakter van de *Recherche*. Dat zijn belangrijke thema's, maar ik verheel niet dat ik nog meer thema's had kunnen aanroeren. Een alomvattend boek over Proust is echter, alleen al met het oog op de bestaande literatuur, onmogelijk, en wel in een dubbele betekenis: het valt allemaal niet compleet te behappen door één persoon, en als hij het toch zou proberen zou er een boek ontstaan met een afzichtelijke lengte.

Het eerste en het laatste hoofdstuk hebben een andere strekking. Daar bespreek ik niet een thema dat Proust's bijzondere aandacht heeft, maar komen structurele aspecten van het hele werk aan de orde. In het eerste hoofdstuk bespreek ik het voor een goed begrip van de tekst belangrijke onderscheid tussen de auteur, de held en de verteller, en in het laatste hoofdstuk probeer ik greep te krijgen op de constructie van het werk als geheel. Vooral dat laatste hoofdstuk gaat verder dan wat je van een verhelderend commentaar kunt verwachten.

Bij een Nederlandstalig boek over Proust doet zich de nijpende vraag voor wat je met de oorspronkelijke teksten doet. Een Nederlandse vertaling ligt voor de hand, en die heb ik telkens zelf gemaakt, om geen last te hebben van de rechten van bestaande vertalingen, maar ook omdat het Nederlands van de overigens bekroonde vertalingen van Thérèse Cornips iets oubolligs beginnen te hebben. Maar hoe uitvoerig citeer ik Proust? In eerste instantie wilde ik in de eerste hoofdstukken alleen korte citaten opnemen. Naarmate mijn boek vorderde zou ik langere tekstgedeelten toelaten, vanuit de stichtelijke gedachte dat de lezer daar zachtjesaan wel aan toe zou zijn en dat het geen pas geeft om in een boek over Proust diens eigen teksten te verdonkeremanen. Maar lange lappen citaten misstaan domweg in een boek. Ik ben er dus met enige tegenzin toe overgegaan om lange passages die ik had willen overnemen te parafaseren. Maar Proust kan het allemaal zoveel mooier zeggen. Daarom heb ik ook een flink aantal kortere tekstgedeelten toegevoegd, die hopelijk toch iets doen voelen van de rijkdom en de schoonheid van zijn teksten.